

Щавінський В. Р.,
кандидат юридичних наук, заступник голови
Київського окружного адміністративного суду

ПОНЯТТЯ ПРАВОВОГО ІНТЕРЕСУ ТА ЙОГО ТЕОРЕТИЧНА Й АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВА СУТНІСТЬ

THE CONCEPT OF THE LEGAL INTEREST AND ITS THEORETICAL AND THE ADMINISTRATIVE-LEGAL NATURE

Статтю присвячено проблемі правового інтересу як теоретико-правової й адміністративно-правової категорії. Особлива увага приділена факторам, які свідчать про актуальність цієї наукової проблеми. Наводяться аргументи, що засвідчують наявність правового інтересу не тільки в людини, а й у суспільства та держави.

Ключові слова: правовий інтерес, теорія права, адміністративне судочинство, потреби, праворозуміння.

Статья посвящена проблеме правового интереса как теоретико-правовой и административно-правовой категории. Особое внимание уделено факторам, которые свидетельствуют об актуальности данной научной проблемы. Приводятся аргументы, подтверждающие наличие правового интереса не только у человека, а также у общества и государства.

Ключевые слова: правовой интерес, теория права, административное судопроизводство, потребности, правопонимание.

The article is about the legal interest as a theoretical-legal and administrative-legal categories. Special attention is paid to factors that indicate the relevance of this scientific problem. The arguments confirming the existence of a legal interest, not only in humans, and also society and the state.

Key words: legal interest, theory of law, administrative proceedings, needs, requirements of law.

Реалії сьогодення засвідчують необхідність особливої уваги до явищ і суспільних процесів, які є об'єктами чи предметами правової науки. До таких, безсумнівно, належить і таке явище, як «правовий інтерес». Такого роду висновок є актуальним і для науки теорії права, і для науки адміністративного права, і для адміністративного судочинства, які, серед іншого, використовують це термінопоняття. Що під ним необхідно розуміти? Аналізуючи це поняття, необхідно враховувати декілька обставин.

По-перше, щодо важливості надання чітких визначень, які в рамках юридичної площини стають ще більш нагальними. На слухну думку В.М. Гарашука, «загальновідомо, що чимало непорозумінь між окремими людьми, групами, урядами країн і навіть народами зумовлено неоднозначним розумінням суті термінів укладеної угоди, досягнутої домовленості, перекладеного з іноземної мови тексту та ін. Ці негаразди часто отримують свою пролонгацію шляхом подальшого закріплення в національному законодавстві. Такого типу проблеми характерні й для так званих внутрішньомовних термінів. Не є виключенням й адміністративне право» [1, с. 45]. Від себе додамо, що не є винятком і адміністративний процес, зокрема адміністративне судочинство.

По-друге, правовий інтерес є похідним від термінопоняття «інтерес». Усвідомлюючи, що важливу роль у становленні поняття «інтерес» відіграє філософія, вкажемо, що, відповідно до Філософського енциклопедичного словника, термін «інтерес» бере свій початок від латинського *interesse* – те, що має важливе значення [2, с. 183]. Найґрунтовніший сьогодні вітчизняний енциклопедичний продукт із юридичної проблематики – 6-томна Юридична енциклопедія, випущена протягом 1998–2004 рр.

у рамках проекту Інституту держави і права імені В.М. Корецького Національної академії наук України, на жаль, не містить цього визначення ні в контексті «правовий інтерес», ні в сенсі «інтерес у праві». Проте, на наше переконання, юридичний зміст поняття «інтерес», базуючись на загальнофілософському, повинен містити також «правове підґрунтя», акцент на тому, що мова йтиме про щось, що тісно пов'язано з можливостями людини, визначеними в чинному законодавстві.

По-третє, у правовій дійсності частіше оперують терміносполученням «права, свободи та законні інтереси», що в сенсі нашого повідомлення актуалізує необхідність наукового погляду на явище «законних інтересів», їх потенційний зв'язок із людиною, суспільством, державою.

По-четверте, правовий інтерес повинен розглядатись комплексно, як явище, котре, окрім теоретико-правової складової, має враховувати правову ідеологію, чинне в тому числі адміністративне законодавство, його спрямованість і оновлення.

І, насамкінець, по-п'яте, у держави також є свої інтереси, які нерідко кореспондують із інтересами окремо взятої людини, суспільства, а іноді мають протилежний характер щодо інтересів людини чи частини суспільства. Такого роду ситуація може мати місце в разі зміни політичного курсу держави в результаті проведення виборів, прийняття того чи іншого рішення Урядом чи центральним органом виконавчої влади, яке мало значний суспільний резонанс тощо.

Проблему інтересу у праві досліджували такі вітчизняні та зарубіжні фахівці: С. Братусь, А. Венедиктов, М. Гурвич, А. Екімов, Є. Ерліх, Р. Єринг, А. Здравомислов, О. Малько, М. Матузов, П. Рабінович,

З. Ромовська, П. Пацурківський, М. Самбор, С. Стеценко, В. Субочев, І. Тарасов, О. Чепис, К. Шабатько, Г. Шершеневич, О. Ющик та ін. Водночас стосовно адміністративно-правової матерії, зокрема, у контексті адміністративного судочинства такого роду дослідження лише починають активізуватись.

Чим зумовлена необхідність більш детального теоретичного та адміністративно-правового погляду на поняття й сутність правового інтересу? Факторів, які про це свідчать, є багато, зазначимо лише основні:

1) правові інтереси особи фактично є передумовою задля можливої реалізації нею своїх прав і свобод;

2) у процесі правотворчої діяльності компетентних державних органів важливим видається попередній теоретичний і адміністративно-правовий аналіз правових інтересів суб'єктів майбутніх потенційних правових відносин, що уможливить конструювання такого нормативно-правового акта, норми якого будуть максимально наближені до потреб указаних суб'єктів, як наслідок, такі нормативно-правові акти будуть життєздатними;

3) механізм адміністративно-правового регулювання відповідних суспільних відносин буде більш реалістичним, коли він урахуватиме правові інтереси суб'єктів правових відносин, в основі яких, своєю чергою, лежать їхні переконання, рівень правової свідомості та правової культури, правовий і загальносоціальний досвід;

4) звернення фізичної чи юридичної особи до адміністративного суду за захистом своїх прав формально й фактично настає за умови порушення її правових інтересів. А це, своєю чергою, дає змогу іншим учасникам судового процесу краще усвідомлювати справжні мотиви звернення до адміністративного суду.

Як справедливо вказує К. Шабатько, аналізуючи історіографію наукового осмислення та дослідження категорії «інтерес», її почали пояснювати суто властивостями людської природи, зосереджуючи увагу на проблемах класифікації й систематизації основних особливостей механізмів реалізації інтересів. Прибічники емпіризму Т. Гобс, Дж. Локк, Д. Юм психологізували інтереси, беручи за їхнє підґрунтя індивідуальний досвід, пристрасті й афекти. Водночас Р. Декарт, Б. Спіноза не заперечували формування інтересів завдяки ментальній діяльності, наголошували саме на його розумовій складовій. Французькі матеріалісти П. Гольбах, К. Гельвецій, Д. Дідро, Ж.-Ж. Руссо запровадили в науковий обіг парадигму, відповідно до якої людина є «соціальним атомом», що рухається завдяки впливу на нього певних інтересів [3, с. 105]. Подальші пошуки істини в цьому спрямуванні засвідчили справедливість такого роду першопочаткових аргументів. Можливо, перелік першопричин і факторів, які впливають на прояви інтересів, дещо розширився (що у зв'язку з модернізацією соціальних умов життя має об'єктивний характер), проте в основі дійсно залишились людська природа, індивідуальний досвід, ментальність, рух людини вперед.

На основі висновків про сфери використання поняття «інтерес» у праві та узагальнень про підходи до розуміння «інтересу» М. Самбором у рамках свого дисертаційного дослідження, присвяченого загальнотеоретичним аспектам розуміння й реалізації інтересу в праві, дається поняття інтересу в праві як усвідомленої спрямованості суб'єкта, зумовленої його внутрішнім переконанням в оволодінні певним благом матеріального чи нематеріального характеру, що являє собою задоволення потреби, здійснення та реалізація якого відбувається в межах загальноприйнятих правил поведінки, визначених у нормах права, що відповідає відсутності прямої заборони в досягненні такого блага й бажаним для нього способом, а також спирається на забезпечення компетентними органами в разі наявності перешкоди на шляху можливості його задоволення [4, с. 7]. Указане визначення потребує, на наше переконання, певного критичного осмислення. Ключових аргументів, котрі не дають змоги беззастережно погодитись із таким роду розумінням правового інтересу, декілька.

Перший. Акцент автором робиться на фізичній особі як носії інтересу в праві, хоча фактично такий інтерес може мати також і юридична особа, держава. Зокрема, інтереси держави в рамках адміністративного судочинства нерідко представляє прокуратура України. Як ми зазначали на сторінках «Публічного права», прокуратура, серед повноважень якої виокремлюється одночасно наявна можливість захисту прав, свобод і законних інтересів громадян та інтересів держави, наочно демонструє свій особливий, «позагільковий» державно-владний статус [5, с. 87].

Другий. Перевантаженість визначення різноманітними характеристиками, що, на наше думку, може мати місце під час опису цього явища, проте недоцільно застосовувати під час визначення самого поняття, де, як видається, повинна бути лише ключова, основна, базова характеристика, яка надасть можливість відокремити це явище від інших.

Третій. Відповідає відсутності прямої заборони в досягненні такого блага, як зазначено у визначенні М. Самбора, що свідчить про односторонній підхід до цього сегмента правового інтересу. Чому ми не можемо ставити питання стосовно наявності прямої заборони в досягненні такого блага, яка водночас характеризується наявністю правового інтересу в певного суб'єкта? Чи це стає заборону для наявності правового інтересу? На наше переконання, ні. Просто мова в такому випадку йтиме про пошук правовірної зміни правового статусу (правового становища) особи з тією метою, щоб пряма заборона не застосовувалась до неї, а відтак правовий інтерес міг би бути реалізованим. Наприклад, чинне законодавство забороняє державним службовцям займатись іншою оплачуваною діяльністю (окрім наукової, педагогічної, творчої, медичної та суддівської практики). Проте такого роду заборона не перешкоджає державному службовцеві мати правовий інтерес щодо можливого правомірного зайняття іншою оплачуваною діяльністю. Але для цього він має обрати або один із дозволених варіантів (наукова,

педагогічна тощо), або змінити свій статус державного службовця на інший, де таких заборон немає.

Важливий аспект явища правового інтересу, що розглядається в теоретичному та адміністративно-правовому сенсах, – наявність потреби в задоволенні (реалізації) того чи іншого блага. Цей аспект є більше ніж важливим, оскільки зачіпає реальну сторону життєдіяльності особи – її потреби, які можуть уважатись свого роду локомотивом подальшого способу реалізації прав і свобод. Тут важливо зазначити, що провідний теоретик права України П. Рабінович, який тривалий період часу опікується вказаними проблемами, запропонував нову теорію праворозуміння – потребу, що, як видається, свідчить про системотвірну роль потреб у правовій дійсності й розумінні права. У площині адміністративного права, адміністративного судочинства маємо констатувати такого ж самого роду аналогію: потреби багато в чому визначають подальший інтерес, який із часом трансформується у правову ініціативу стосовно звернення до адміністративного суду. Так ось П. Рабінович зазначає, що «можна констатувати, що концептуальний потребовий підхід був і залишається неперевершеним, незамінним, можна сказати, єдино можливим дослідницьким інструментом виявлення сутності будь-яких соціальних явищ, зокрема основоположних («природних») прав і обов'язків людини, держави та кожного з елементів її правової системи й її механізму юридичного регулювання (законодавства, законності, офіційної правової ідеології, юридичних відносин тощо) [6, с. 30]. Зі свого боку, в контексті теми нашого повідомлення, дозволимо акцентувати увагу на тих обставинах, що мова в указаній позиції йде також про таке: а) права та обов'язки держави; б) законодавство й офіційну правову ідеологію, які притаманні публічним інституціям. Зазначене є свідченням того, що правовий інтерес у його теоретико-правовому розумінні, в основі якого знаходяться потреби, може розглядатися також у сенсі інтересу держави, оскільки вона також належить до суб'єктів, що потенційно можуть мати свій правовий інтерес. Своєю чергою, цей правовий інтерес (чи правові інтереси) можуть захищатись у тому числі в адміністративному судочинстві.

Продовжуючи в сенсі потребової теорії праворозуміння як потенційної можливості описати право та правові інтереси через потреби, варто вказати на важливість такого комплексного підходу до усвідомлення ролі й місця правових інтересів. Дійсно, коли йдеться про «вмонтованість» того чи іншого правового явища в структуру теорії праворозуміння, такі пропозиції характеризуються більшою мірою ґрунтовності. Доцільно підтримати позицію С. Стеценка, який зокрема, зазначав, що «праворозуміння є однією із «вічних» проблем теорії права. Варто вказати, що ні форма держави, ні рівень розвитку юридичної науки та досконалість юридичної практики не здатні на сьогодні стати запорукою вирішення проблеми розуміння права у тій чи іншій державі. Не є виключенням і Україна, соціально-економічні та політичні

зміни у якій тривають уже два десятиліття років та набувають хронічного характеру» [7, с. 176].

У літературі наявні й інші погляди на співвідношення потреб та інтересів. Так, приміром, Р. Сивий указує, що потреби й інтереси істотно відрізняються за своїм призначенням: тоді як призначення інтересу полягає у виробництві предмета, кінцевою метою потреби є поглинання, тобто знищення предмета. Нарешті, розмежування інтересу й потреби полягає й у тому, що не всяка потреба пов'язана з інтересом. Отже, ті потреби, які легко задовольняються і, по суті, не вимагають діяльності щодо їх здійснення, не викликають інтересу. Наприклад, споживання людиною повітря, води тощо здійснюється людиною в нормальних умовах [8, с. 73–84]. Таке ставлення з певною мірою умовності можна назвати публіцистично-поверховим, оскільки воно не враховує сутнісних ознак потреб та інтересів, їх сучасного теоретико-правового й галузевого розуміння, соціально-правового значення для правотворчої, правозастосовної та правореалізаційної практики. Інша позиція, наявна в дослідженні М. Самбора, свідчить про висвітлення автором співвідношення інтересу в праві з такою категорією, як потреба. Вищевказаний автор підкреслює, що інтерес, на відміну від потреби, яка визначає необхідність (необхідність) суб'єкта в певному блазі (матеріального чи нематеріального характеру), поряд із таким благом включає в себе ще й спрямованість суб'єкта на оволодіння таким благом [4, с. 11]. На наше думку, непогодження з таким баченням пов'язано передусім із тим, що інтерес далеко не завжди включає в себе спрямованість суб'єкта на оволодіння певним благом.

Інтерпретування змісту категорії «інтерес» змінювалося відповідно до епох: інтерес трактувався як чинник індивідуальної й соціальної причинності у вигляді потреби; пов'язувався з проблематикою права, моралі, політології, психології та соціології з урахуванням примату державних інтересів над особистими, а суспільних – над приватними; був божественним задумом, утіленим у нормативну модель, побудовану на теологічному приписі; тлумачився як властивість людської природи. Французькі матеріалісти запровадили в науковий обіг парадигму, відповідно до якої людина є «соціальним атомом». Представники німецької класичної філософії розглядали інтерес як категоріальний моральний імператив і як прояв абсолютної ідеї. Сьогодні не існує єдиної наукової точки зору на це явище [3, с. 108]. Цікаву ідею пропонує вітчизняний дослідник О.І. Ющик, котрий у рамках фундаментальної праці «Діалектика права» зазначає, що, будучи першим вираженням людської потреби як об'єктивної необхідності продуктивної діяльності, інтерес, однак, не є сама ця діяльність. Своім існуванням інтерес лише заявляє, що в соціальному бутті індивіда під впливом потреби, яка в нього виникла, об'єктивно відбулася така зміна, що орієнтує його на діяльнісне втручання в це буття для створення людських умов задоволення своєї потреби. Виходячи із цих міркувань, інтерес визначається як об'єктивно зумовлена спрямованість життєдіяльності людського

індивіда на діяльнісну зміну умов його використання для задоволення потреб, що виникають [9, с. 216]. Тобто, ми бачимо, що акцент у такому підході справедливо робиться на наявності взаємозв'язку інтересу та потреби, що більш об'єктивно, ніж раніше вказана позиція Р. Сивого, відображає сутність правового інтересу як явища, що лежить в основі в тому числі й звернення до адміністративного суду для захисту тих чи інших прав і свобод.

Отже, виходячи із раніше вказаних аргументів, керуючись власним розумінням і сприйняттям, під правовим інтересом пропонуємо розуміти наявну у фізичної чи юридичної особи внутрішньо сформовану передумову задля можливої реалізації нею своїх прав і свобод, в основі якої лежить потреба в удосконаленні (покращенні) свого правового статусу чи отриманні матеріальних або нематеріальних благ.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гарашук В.М. До питання про визначення суті окремих термінів в адміністративному праві / В.М. Гарашук // Адміністративне право і процес. – 2014. – № 3. – С. 45–52
2. Философский энциклопедический словарь / ред.-сост. Е.Ф. Губский и др. – М. : ИНФРА, 1997. – 576 с.
3. Шабатько К.В. Поняття, сутність та значення інтересу як державно управлінської категорії / К.В. Шабатько // Право і безпека. – 2012. – № 4. – С. 104–109.
4. Самбор М.А. Інтерес в праві: загальнотеоретичні аспекти розуміння та реалізації : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / М.А. Самбор. – К., 2010. – 20 с.
5. Щавінський В.Р. Прокуратура України як представник інтересів держави в адміністративному процесі / В.Р. Щавінський // Публічне право. – 2016. – № 2. – С. 83–90.
6. Рабінович П. Пріоритетна функція загальнотеоретичного праводержавознавства / П. Рабінович // Право України. – 2010. – № 1. – С. 25–31.
7. Стеценко С.Г. Праворозуміння: співвідношення теорії і юридичної практики / С.Г. Стеценко // Право України. – 2010. – № 4. – С. 176–181.
8. Сивий Р. Соціально-філософські проблеми розмежування приватних та публічних інтересів як підстави дихотимізації структури позитивного права / Р. Сивий // Проблеми філософії права. – 2005. – Том III. – № 1–2. – С. 73–84.
9. Ющик А.И. Диалектика права / А.И. Ющик. – К. : Ред. журн. «Право України»; Ін Юре, 2013 – Кн. 1 : Общее учение о праве (Критический анализ общепринятых понятий). – Ч. I. – 2013. – 456 с.